

אורי וינברג

טעם מצות השבת

א. טעמי התורה למצות השבת

מצות השבת מוזכרת בפרשת "יתרו" (שמות כ', ט-יא) שם נאמר: "ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלוהיך... כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ... על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו". ובפרשת ואתחנן (דברים ה', יג-טו) שם נאמר: "ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלוהיך... וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויצאך ה' אלוהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה, על כן צוה ה' אלוהיך לעשות את יום השבת".

אנו למדים איפוא, שמצות שבת בפרשת יתרו הינה זכר למעשה בראשית דהיינו ע"י שמירת השבת תקבע בנפשינו האמונה בחידוש העולם. מאידך, מצות שבת בפרשת "ואתחנן" מנומקת כזכר **ליציאת מצרים** - כדי שנוכח את יציאת מצרים (מכאן ואילך: יצ"מ). וגשאלת השאלה: מהו פשר ההבדל בין שתי הפרשות? המפתח לפתרון שאלה זו הוא פירוש המילים "על כן" בדברים (שם), שהרי ניתן לפרשן בשני אופנים:

1. "על כן צוה ה' אלוהיך לעשות את יום השבת", והפרשנות תהיה: **לכן** הקב"ה ציווה אותם לעשות את יום השבת, כדי שתגיע לתכלית האמורה למעלה. לפי הסבר זה **שמירת השבת היא האמצעי לזכירת יצ"מ שהיא המטרה**¹.

2. "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים... על כן צוה ה' אלוהיך לעשות את יום השבת" והפרשנות היא: "על כן" - כלומר ה' הוציא אותך ממצרים **על אשר** תשמור את השבת. לפי יוצא **שהאמצעי נאמר לעיל (יצ"מ) ושמירת השבת היא התכלית**².

במאמר זה נציג ארבע גישות שונות הדנות בבעיה זו. יש לציין שגישות אלו שונות לא רק בצדדים הפרשניים אלא גם ובעיקר באספקט המחשבתי והרעיוני.

1. דוגמא להוראת "על כן" במובן "לכן": "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו" וכו' - בראשית ב', יב.
2. דוגמא להוראת "על כן" במובן "על אשר": "כי על כן לא נתתיה לשלה בניי וכו' - בראשית ל"ח, כו; פירוש הפסוק הוא: על אשר לא נתתיה לשלה, עשתה מעשה זה, עיין רש"י שם.

ב. גישת הרמב"ן

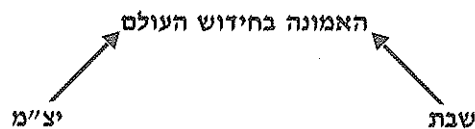
הרמב"ן (דברים ה', טו) מביא את דברי הרמב"ם ב"מורה נבוכים" (להלן פרק ג') ומשיג על דבריו:

"גם זה אינו מחוור אצלי, כי בהיותנו שובתים ולא נעשה מלאכה ביום השביעי אין לנו בזה זכרון ליצי"מ, ואין לרואה אותנו בטלים ממלאכה ידיעה בזה... אבל יהיה בו זכר למעשה בראשית שנשבות ביום ששבת ה' וינפשי".

בדברים אלו טוען הרמב"ן שאין קשר בין יצי"מ לשבת. ברם, השבת היא זכר למעשה בראשית. והוא ממשיך:

"והראוי יותר לומר כי בעבור יצי"מ מורה על אלוה קדמון, מחדש, חפץ ויכול... על כן אמר בכאן אם יעלה בלבך ספק על השבת המורה על החידוש והחפץ והיכולת, תזכור מה שראו עיניך ביצי"מ שהיא לך לראיה ולזכר... **והנה לא פירש כאן טעם השביתה** - כי ששת ימים עשה ה' - שכבר הוזכר זה פעמים רבות בתורה" וכו'.

לדעת הרמב"ן יצי"מ ושבת הינם שני דרכים המביאים לידי אמונה בחידוש העולם, בבחינת שתי מערכות המגבות זו את זו. ובלשון הרמב"ן: "אם יעלה בלבך ספק על השבת המורה על החידוש... תזכור מה שראו עיניך ביצי"מ...". מבחינה גרפית יחסי הגומלין נראים כך:

ולפי דבריו מתפרשים הכתובים כך:

פס' יד: "יום השביעי שבת לה' אלוהיך" והסיבה היא האמונה בחידוש העולם.

פס' טו: "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים" וכו' אם יהיה לך פקפוק באמונת חידוש העולם תזכור את יצי"מ. "על כן צוה ה' אלוהיך לעשות את יום השבת" - פירוש: מאותה סיבה שהקב"ה מצוה עליך לזכור יצי"מ, היא היא הסיבה שציון הקב"ה לשבות ביום השבת, שהרי שני אמצעים אלה מובילים למטרה זהה והיא האמונה בחידוש העולם.

מסקנת הדברים היא שלפי גישת הרמב"ן אין קשר בין מצות שבת ליצי"מ.

ג. גישת רש"י ורשב"ם

ראשית נראה את דברי רש"י בדברים (ה', טו):

"זכרת כי עבד היית" - על מנת כן פדאך שתהיה לו עזד ותשמור מצותיו". וכך יש להבין את הפסוק לפי רש"י: תזכור שה' הוציא אותך ממצרים כדי שתשמור שבת,

כלומר שמירת שבת זו התכלית של יצי"מ, שהיא על מנת כן הוציאך ממצרים. בעיון נוסף נגלה שרשי"מ נאמן לפירושו לשמות (י"ג, ח ד"ה "בעבור זה"): **"בעבור שחקים מלוחיו כגון פסח מלך ומרור הללו" - "עשה ה' לי בצאתי ממצרים"** (המשך הפסוק). כלומר תכלית יצי"מ היא קיום המצוות³. העולה מדברינו שלדעת רשי"מ יש קשר בין יצי"מ ומצות שבת, אך אין זה קשר בטעם המצוה אלא **שבת היא סיבה מדוע ה' הוציא את עם ישראל ממצרים**. אכן, טעם מצות שבת הוא זכר למעשה בראשית.

הרשב"ם בדברים (ה', יב כתב בד"ה "כאשר צוך ה' אלוקיך"): "כלומר, כמו שמפורש הטעם בדברות הראשונים כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" וכו'. מדברים אלו נראית בעליל שלדעתו טעם מצות שבת הוא האמונה בחידוש העולם, אבל אין הרשב"ם מתייחס לבעיה של סתירה בין שני הטעמים לעיל. נראה לענ"ד לבאר את גישת הרשב"ם ע"פ פירושו לשמות (י"ג, ח ד"ה "בעבור זה"): "בעבור זה שעשה ה' לי בצאתי ממצרים אני עובד עבודה זאת" וכו'. הרשב"ם הוסיף את האות שי' ואז הפסוק מתפרש כך: מדוע אני מקיים מצוות? בגלל שאני חייב לגמול לה' על חסדיו שהוציא אותי ממצרים. זוהי גישה המנוגדת בתכלית לגישת רשי"מ. בעוד שלפי רשי"מ הקב"ה הוציאנו ממצרים על מנת שנשמור מצותיו, הרי שלגישת הרשב"ם הדבר הפוך: אנו מקיימים מצות בגלל יצי"מ.

לאור זאת יסביר הרשב"ם את הפסוק בפרשת "ואתחנן" כך: **"על כן צוך ה' אלוקיך לעשות את יום השבת"** כלומר **לכן** הקב"ה ציווה לשמור תשב כדי שתגמול על חסדיו ביצי"מ. בדומה לגישת רשי"מ גם הרשב"ם מקשר בין שבת ליצי"מ, אלא שאין זה קשר בטעם המצוה אלא **שיצי"מ היא סיבה מדוע עם ישראל חייב לשמור שבת**. אמנם טעם מצות השבת הוא זכר למעשה בראשית.

מסקנת הדברים **שלרשי"מ ולרשב"ם** טעם מצות השבת היא האמונה בחידוש העולם. יצי"מ אינה טעם המצוה.

ד. גישת ראב"ע וספורנו

גישת ראב"ע וספורנו דומות זו לזו מבחינת העיקרון שיש קשר חלקי בין יצי"מ למצות שבת בטעם המצוה, אך בכל זאת קיים הבדל פנימי בין שני הפרשנים בשתי הנקודות הבאות: (1) **מהו האמצעי**. (2) **מהי התכלית**.

ראב"ע (דברים ה', ה) כותב:

"למען ינוח" - "הוסיף לבאר טעם עבדך ואמתך וזכרת כי עבד הייתי והניח עבדך (עבודתך), על כן צוך ה' אלוקיך לעשות כן ביום השבת והטעם למנוחת העבד". ביאור הדברים: זכרון יצי"מ הוא האמצעי שעל ידיו נוכל להגיע לתכלית שהיא השבתת

3. להרחבת הדברים עיין בספרה של נחמה ליבוביץ "עיונים חדשים בספר שמות", עמ' 152.

עבודת העבד בשבת, שכן ע"י שזכור שגם אנחנו היינו עבדים ושחררנו הקב"ה מעבדות ייטב בעינינו להשבית את העבדים בשבת. לפי"ז יוצא שיצ"מ קשורה באופן מהותי לחלק מדיני השבת (שביתת העבד) ולא לכל מצות השבת בכללותה. לדעת ראב"ע פירוש המילים "על כן" הוא "לכן" הבא להסביר את הנאמר בראש העניין - שביתת עבדים.

מאידך, ספורנו (שם) מבאר קצת אחרת:
 "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי עבד היית" - "הנה מצות שביתת הבהמה היא כדי שינוח העבד, ומצות מנוחת העבד היא זכר ליצ"מ, שהשבית בה הקב"ה את העבודה מן העבדים".
 הרי שהמצוה להשבית את העבדים היא האמצעי שעל ידו נוכל להגיע לתכלית, שהיא זכרון יצ"מ. גישה זו הפוכה מגישה הראב"ע שראינו לעיל.
 לפי דבריו, הפסוק: "על כן צוה ה' אלוהיך לעשות את יום השבת", פירושו **לכן** צווה אותך הקב"ה שביתת העבדים כדי שתגיע לתכלית שנאמרה בראש הפסוק: **"זכרת כי עבד היית"**.

לסיכום, המכנה המשותף בין ראב"ע לספורנו הוא, שקיים קשר מהותי בין חלק ממצות שבת ליצ"מ.

ראב"ע, ספורנו: שביתת האדם ← **אמונה בחידוש העולם.**
שביתת עבדים ← **יצ"מ**

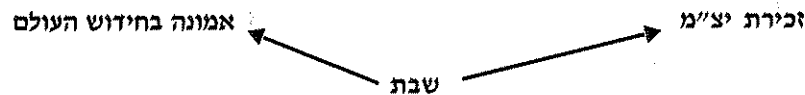
(ראשי חץ בשני הכיוונים כיוון שנחלקו ראב"ע וספורנו במהות האמצעי ובמהות התכלית).

ה. גישת הרמב"ם ו"אור החיים"

הרמב"ם מטפל בבעיית הסתירה הנ"ל ב"מורה נבוכים" חלק ב' פרק ל"א. להלן דבריו (מהדורת הרב קפאח):
 "וכבר נאמרו במצוה זו שתי עילות [=סיבות] שונות מפני שהן לשני עלולים [=תוצאות] שונים... וזה נכון, כי העלול בדיבור הראשון הוא כיבוד היום וקידושו... אבל מה שנתפקדנו בו ונצטוונו אנו לשומרו הוא עלול השייך לעילת היותנו עבדים במצרים אשר לא היינו עובדים ברצוננו ומתי שאנו רוצים... לפיכך נצטוונו על השבת והמנוחה **כדי לכלול שני הדברים, קביעת השקפה נכונה והוא חידוש העולם...** וזכרון חסדי ה' עלינו שהניח לנו מתחת סבלות מצרים..."

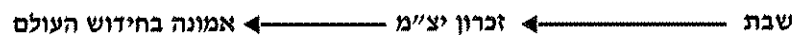
למעשה טוען הרמב"ם שלמצות שבת בכללותה קיימים שני טעמים ושניהם נכונים. הטעם הראשון הוא כדי שנשריש האמונה בחידוש העולם בתוך נפשינו ("זכר למעשה בראשית"). בנוסף לטעם זה קיים טעם אחר והוא שע"י שמירת השבת נכיר בחסדי ה' שהוציאנו ממצרים שהרי אנו יכולים לנוח בשבת כיוון שהקב"ה הוציאנו ממצרים, ואילו היינו משועבדים לא היינו יכולים לשבות ("זכר ליציאת מצרים").

לפי הסבר הרמב"ם הפסוק צריך להקרא כך:
"על כן צוך ה' אלוהיך לעשות את יום השבת", כלומר, **לכן** ציווך במצות השבת בכללותה (בניגוד לספורנו) כדי שתזכור את חסדי הקב"ה ביצי"מ.
 יחסי הגומלין מבחינה גרפית נראים כך:

"אור החיים" לפסוק הנ"ל (בד"ה "זכרת") כותב:
"זכרת" וכו' - הם דברי משה והכוונה כי יום השבת יש בו ג"כ הערה לזכור יצי"מ
 כשהוא שובת בלא שעבוד, ירגיש כי ה' הוא המניח לעמו מכל צריהם... ואם תאמר, למה השמיט טעם מצות השבת שאמר ה' בדברות ראשונות שהוא יכי ששת ימים עשה ה' וגו'! טעם זה הוא טעם המצוה מעיקרא ולא טעם החיוב, ומשה אמר טעם חיוב אמונת טעם המצוה, על פי מה שאמרו רבותינו ז"ל וכתבנוהו במקום אחר, כי יצי"מ גילתה אמונת בריאת העולם, הוא מה שרשם באומרו **"זכרת" וכו' יווציאך ביד חזקה וכו' ושם ראית כי הוא אדון כל, ובזה יתאמת לך טעם האמור בדברות הראשונות יכי ששת ימים וכו'."**

הסבר הדברים: חידוש העולם הינו טעם המצוה מעיקרא, כלומר, התכלית הסופית של המצוה, ואילו האמונה ביצי"מ היא שלב מעבר הכרחי כדי להגיע לידי ההכרה השלמה בחידוש העולם. העולה מדבריו ששמירת שבת מביאה לזכרון יצי"מ וזכרון יצי"מ מביא לידי האמונה בחידוש העולם, ובצורה גרפית:

לפי **"אור החיים"** הפסוק יקרא באותה דרך שפירש הרמב"ם: **"על כן צוך ה' אלוהיך לעשות את יום השבת"**, כלומר, **לכן** ציווך בשמירת שבת כדי שתזכור יצי"מ, ויצי"מ תשריש בכך את האמונה בחידוש העולם שזו התכלית הסופית של המצוה. ראינו איפוא שאין הבדל בין **"אור החיים"** לרמב"ם בפירוש המילולי אולם יש הבדל רעיוני ביחס הגומלין (כפי שהודגש בתרשימים) בין שבת לחידוש העולם. מכל מקום, לפי שניהם קיים קשר הדוק בין מצות שבת ליצי"מ בטעם המצוה.

הצגנו ארבע גישות שונות הדנות בבעיית הסתירה לכאורה בין הדברות הראשונות לדברות השניות בטעם מצות השבת. לרוב הדיעות פירוש המילים **"על כן"** הוא **"לכן"** (מלבד שיטת רש"י). ברם, במישור הרעיוני קיימים הבדלים בין השיטות.